

КОНЦЕПЦІЯ **розвитку громадянської освіти в Україні**

Концепція є основою для формування планів розвитку громадянської освіти в Україні, містить докази актуальності питання, пояснення того, як автори визначають громадянські компетентності та громадянську освіту, бачення кінцевого результату (розвиненої громадянської освіти) та дорожню карту розвитку громадянської освіти на найближчі роки.

I. Вступ

Виклики, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків, потребують комплексного підходу до вирішення поставлених завдань в умовах модернізації вітчизняної системи освіти.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні базується на необхідності створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини у всіх сферах та на всіх рівнях освіти. Це дозволить громадянам краще розуміти свою роль в умовах демократії, відповідально ставитися до свої прав та обов'язків, покращити свою здатність брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено діяти на захист та утвердження демократії.

Нормативно-правові основи громадянської освіти в Україні закладені у Конституції України, Законі України «Про освіту», напрями громадянської освіти – у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки та Національній стратегії у сфері прав людини. З прийняттям нового Закону України «Про освіту» поняття громадянської освіти отримало нормативне визначення, а відтак необхідними є подальші кроки з її впровадження.

Спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім українським народом права на самовизначення, у Конституції України зазначено, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Відповідно до Конституції держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Також Конституція України визначає інші права, свободи та обов'язки людини та громадянина, яких мають неухильно дотримуватися при впровадженні громадянської освіти.

До основних засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності Закон України «Про освіту» зараховує:

- виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій;
- формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення;
- формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками;
- формування громадянської культури та культури демократії;
- формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля.

Закон України «Про освіту» визначає, що «Держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина».

Правовою підставою для формування громадянських компетентностей на рівні середньої освіти є стаття 12 Закону України «Про освіту», яка визначає 12 ключових компетентностей, зокрема, «громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей», що відповідають меті та принципам освіти, і додатково – наскрізні компетентності, в т.ч. критичне мислення.

У Концепції «Нова українська школа» визначено: «Громадянські та соціальні компетентності включають володіння культурою демократії, правову компетентність, усвідомлення рівних прав і можливостей, толерантність, здатність до соціальної комунікації, здорового способу життя».

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016-2020 рр. передбачає активізацію діяльності, спрямованої на підвищення громадянської освіти населення щодо можливості захисту своїх прав та вираження інтересів через різні форми демократії участі.

Національна стратегія з прав людини передбачає підвищення рівня обізнаності громадян щодо прав людини.

Хартія Ради Європи з освіти з демократичного громадянства й освіти з прав людини акцентує увагу на цінності демократії та верховенства права. Європейська хартія про участь молоді у місцевому та регіональному житті містить рекомендації для органів влади та місцевого самоврядування щодо залучення молоді до процесу прийняття рішень на місцевому та регіональному рівнях.

Вагомим елементом громадянської освіти має стати формування у громадян відповідального ставлення до інтересів України, захисту її суверенітету та територіальної цілісності, забезпечення безпеки та усвідомлення спільності інтересів людини та держави, розвиток національної ідентичності, що передбачає закріплення

функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, включаючи повагу та розвиток мов усіх національних меншин та корінних народів, які проживають на території України.

Таким чином, на підставі перелічених правових норм є підстави визначити основними стратегічними напрямками громадянської освіти:

- правову освіту громадян, зокрема в частині знання, розуміння та вміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки;
- посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на національному, регіональному та локальному рівнях (реалізація права на участь).

Громадянська освіта має охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також всі рівні освіти і всі вікові групи громадян, включно з освітою дорослих, та бути спрямованою на формування громадянських компетентностей. Громадянська освіта має бути практичною і повинна допомагати тим, хто навчається, у набутті необхідних компетентностей.

Важливим є не лише забезпечення вільних виборів до органів влади, але й постійна широка участь громадян у суспільно-політичних процесах, у веденні державних справ, використання можливостей долучатися до осмислення, обговорення та співучасті у прийнятті рішень, бути поінформованими про діяльність влади, впливати на власне життя і життя громади. Для цього потрібні як інструменти, гарантовані владою, так і компетентності громадян, які дозволяють їм користуватися наданими можливостями участі та прийняття рішень.

II. Ціннісні орієнтири громадянської освіти

Закон України «Про освіту» визначає, що метою освіти є «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору».

Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки визначає, що формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалах свободи, соборності та державності.

Виховний процес повинен бути невід'ємною складовою всього освітнього процесу та орієнтуватися на духовні цінності українського народу (національна самосвідомість, ідентичність, самобутність, гідність, соборність, воля), загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, повага до інституту сім'ї, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей) та соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови та культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність).

Громадянська освіта також має ґрунтуватися на цінностях активної життєвої позиції, особистої ефективності, істини, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, прав людини та спільного захисту цих прав.

III. Мета і завдання громадянської освіти в Україні

Метою громадянської освіти є формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за власне життя, життя своєї громади та суспільства.

Завдання громадянської освіти:

- 1) формувати громадянську (державну), національну та культурну ідентичність; сприяти плеканню української мови, збереженню духовності та моральності українського народу;
- 2) формувати розуміння і повагу до прав та свобод людини, здатність їх захищати;
- 3) формувати та розвивати громадянську відповідальність за суспільно-політичні процеси, навички демократичної участі та управління державою;
- 4) формувати і розвивати критичне мислення та медіаграмотність вчити їх практичному застосуванню;
- 5) впроваджувати ідеї інклюзії та соціального включення;
- 6) формувати активну життєву позицію, здатність поширювати і застосовувати практики громадських ініціатив та волонтерства.

IV. Громадянські компетентності

Громадянські компетентності базуються на перелічених вище ціннісних орієнтирах, принципах верховенства права, і демократії, і надають можливість кожному брати активну участь у житті суспільства, ефективно діяти та відчувати власну приналежність до громади/суспільства/країни/спільноти.

Основні громадянські компетентності:

- 1) розуміння власної громадянської ідентичності, державної приналежності, національної, етнічної та культурної ідентичностей, повага до інших культур та етносів;
- 2) здатність плекати українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, поділяти європейські цінності, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства;
- 3) розуміння значення національної пам'яті, особливості її розвитку, впливу на суспільно-політичні процеси;
- 4) знання принципів демократії та здатність застосовувати їх у повсякденному житті; розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших;

5) розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та вирішувати конфлікти;

6) знання та розуміння державного устрою, принципів і шляхів формування державної політики у всіх сферах суспільного життя на національному, регіональному та місцевому рівнях;

7) знання механізмів участі у суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати разом з прийняттям рішень на місцевому, регіональному і національному рівнях; відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільно-політичному житті;

8) здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб;

9) здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення;

10) здатність до соціальної комунікації, солідарних дій та вміння співпрацювати, формувати групи задля вирішення проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності.

Громадянські компетентності є інструментом для розширення можливостей розвитку особистості в суспільстві, стимулювання її мотивації, автономії та відповідальності.

V. Принципи реалізації концепції

Концепція реалізується на основі принципів освіти, зазначених в Законі «Про освіту». Специфічні підходи до громадянської освіти – це:

- підхід «навчання через участь»: включення учасників освітнього процесу до діяльності, співуправління та практичного вирішення питань у колективах, громадах і спільнотах;

- наскрізний підхід: громадянська освіта здійснюється широким колом державних та/або недержавних інституцій, які співпрацюють одна з одною; пронизує всі навчальні дисципліни на всіх рівнях освіти – від дошкільної до освіти дорослих і в усіх видах освіти – формальній, неформальній та інформальній;

- поступовий підхід: громадянські компетентності формуються на основі попередньо отриманих компетентностей.

VI. Система громадянської освіти

Система громадянської освіти охоплює всі складники освіти, рівні і ступені освіти, стандарти освіти, заклади освіти та інші суб'єкти освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органи управління у сфері освіти, а також нормативно-правові акти, що регулюють відносини між ними.

Основні змістовні лінії громадянської освіти:

- права людини та громадянина;

- участь в управлінні державними справами;

- використання судової системи для захисту громадянських прав;

- участь громадян та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної та регіональної політики, вирішенні питань місцевого значення, процесах прийняття рішень на різних рівнях; відповідальне ставлення до своїх обов'язків;

- участь інститутів громадянського суспільства у веденні державних справ;

- національно-патріотичне виховання;

- критичне мислення;

- медіа-освіта;

- волонтерська діяльність.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства та заклади освіти різних форм власності відповідно до основних змістовних ліній громадянської освіти забезпечують досягнення у відповідних видах та рівнях таких результатів:

За видами освіти

1. Формальна освіта:

- відображення змісту громадянської освіти у стандартах освіти;

- створення освітнього середовища на засадах поваги прав людини і демократії, відповідальності за власні та колективні рішення, академічної доброчесності, науковості;

- створення законодавчих підстав та гарантій забезпечення діяльності органів самоврядування у закладах освіти;

- створення та реалізація освітніх програм з громадянської освіти у рамках підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників разом з інститутами громадянського суспільства, які займаються громадянською освітою;

- забезпечення академічного компонента громадянської освіти (навчання, дослідження, методології).

2. Неформальна освіта:

- створення освітніх програм і ресурсів, у тому числі й Інтернет-ресурсів;

- сприяння впровадженню компонентів громадянської освіти в позашкільних та в інших закладах неформальної освіти;

- впровадження програм громадянської освіти у співпраці з установами культури (народні доми, бібліотеки, будинки культури, музеї, концертні зали, школи мистецтв тощо), соціального захисту (центри соціальних служб для дітей, сім'ї і молоді, відділи у справах дітей та інші установи, що працюють з незахищеними верствами населення), установами молоді, спорту та туризму;

Для досягнення цих результатів органи державної влади та органи місцевого самоврядування надають фінансову, матеріальну і нематеріальну підтримку закладам неформальної освіти та установам, громадським організаціям, які реалізують

програми та проекти громадянської освіти, та сприяють поширенню кращого досвіду громадських організацій з громадянської освіти.

3. Інформальна освіта:

- забезпечення умов для громадянської самоосвіти через включення відповідного змісту в громадські простори (сквери, вулиці тощо; інформаційні таблички; експозиції в музеях; наповнення бібліотек і все інше, що дозволяє займатися самоосвітою);

- сприяння забезпеченню громадян доступними ресурсами для власного саморозвитку, включаючи книговидавництво, кінематограф, культурні продукти, туризм, онлайн-платформи та активне інформування про такі ресурси;

- підтримання інформаційних ресурсів, що сприяють розвитку громадянських компетентностей та формуванню критичного мислення, надання інформації через ЗМІ для розвитку громадянських компетентностей.

За складниками освіти

1. Дошкільна освіта:

- навчання основам самоідентифікації, усвідомленню приналежності до спільноти, громади, держави;

- виховання поваги до державної мови та державних символів;

- сприяння гармонійній соціалізації у спільноті, формуванню розуміння різних соціальних ролей;

- формування здатності до спільної колективної діяльності, сприяє набуттю досвіду досягнення спільних цілей.

2. Повна загальна середня освіта, спеціалізована освіта:

- формування активної життєвої та громадянської позиції, здатності брати участь у житті суспільства та управлінні на різних рівнях, зокрема, у волонтерській діяльності;

- надання знань, сприяння формуванню розуміння та усвідомлення беззаперечної цінності прав людини та прав дитини, набуттю здатності застосовувати та захищати свої права;

- сприяння формуванню розуміння цінностей правової держави (правопорядку), поваги до Конституції, державної мови та державних символів, усвідомленню та дотриманню своїх громадянських обов'язків;

- сприяння засвоєнню демократичних норм, цінностей і моделей поведінки як відповідальних громадян;

- створення умов для знайомства та включення у життя громади, участі у врядуванні, формування здатності брати на себе відповідальність;

- сприяння визнанню багатоманітності, взаємній повазі, мирному врегулюванню конфліктів, виробленню консенсусу, сприйняттю чесного компромісу;

- сприяння усвідомленню важливості свободи думки, совісті та висловлювань, формуванню здатності аргументувати свої думки публічно;

- сприяння усвідомленню власного почуття гідності через розпізнання та оцінювання своїх позитивних рис, співставлення себе з іншими членами суспільства, формування здатності результативно працювати в команді на основі розподілу відповідальності та обов'язків в ній;

- сприяння застосуванню проектного підходу до здійснення діяльності, формуванню розуміння необхідності здорової конкуренції.

У середній освіті громадянські компетентності здобуваються під час освітнього процесу, позанавчальної діяльності, зокрема, в органах учнівського самоврядування та у партнерстві з громадськими організаціями (зокрема, перші елементи волонтерської діяльності, здатність брати відповідальність за життя громади і т. ін.).

Позашкільна освіта допомагає реалізовувати елементи громадянської освіти для дошкільної та загальної середньої освіти.

3. Професійна (професійно-технічна) освіта, фахова передвища освіта:

- формування прагнення до досягнення успіхів у професії на благо суспільства та держави;

- формування здатності до комунікації з іншими людьми та досягнення компромісу;

- формування здатності публічно висловлювати і доводити свою точку зору;

- сприяння усвідомленню правил співжиття, вимог законодавства, формування та розвиток здатності брати відповідальність за власне життя та життя інших осіб;

- формування навичок пошуку інформації, використання медіа і комунікації для участі у публічних дискусіях та процесах прийняття рішень.

4. Вища освіта:

- розвивання здатності до самостійного прийняття рішень виходячи з цінностей громадянського суспільства, зокрема, справедливості, рівності та верховенства права;

- налаштування на командну роботу, на пошук компромісів та спільне управління, зокрема у закладах освіти, участь у громадській діяльності, у тому числі, у студентському самоврядуванні;

- розвиток компетентностей спілкування і співпраці;

- розвиток здатності громадян, необхідних для ефективної взаємодії з органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

5. Освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта:

- розвиток навичок демократичного врядування та демократичної участі, застосування механізмів захисту прав людини;

- розвиток відкритості та толерантності до нового, усвідомлення важливості багатоманіття думок;

- сприяння усвідомленню цінності закону та доброчесності, готовності у повному обсязі виконувати громадянські обов'язки, захищати державний устрій;

- формування здатності набувати громадянами нових компетентностей.

Педагогічні та науково-педагогічні працівники та інші суб'єкти, які ведуть педагогічну діяльність для реалізації громадянської освіти, повинні:

- опиратися на цінності громадянської освіти у повсякденному житті та застосовувати їх у педагогічній практиці;
- володіти громадянськими компетентностями;
- поважати верховенство права;
- настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до держави, державної мови та державних символів, суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства.

Програми, методики, проекти, заходи з громадянської освіти повинні відповідати стандартам освіти.

У професійних стандартах зазначається громадянська компетентність педагогічних і науково-педагогічних працівників.

З метою підготовки педагогічних та науково-педагогічних кадрів для здійснення громадянської освіти в системі формальної освіти відповідно до основних змістовних ліній громадянської освіти необхідно забезпечити:

- розробку стандартів відповідності якості підготовки кожного фахівця, який отримав професійну освіту, як суб'єкта громадянського суспільства;
- включення до стандартів вищої освіти та стандартів підготовки педагогічних працівників громадянських компетентностей;
- теоретичну і практичну підготовку та перепідготовку для здійснення громадянської освіти у сфері формальної, неформальної та інформальної освіти;
- розробку нових моделей виховання та навчання, нових навчально-методичних матеріалів для проведення занять та практичного засвоєння нових тренінгових методик з громадянської освіти;
- розробку нових моделей виховання та навчання, нових навчально-методичних матеріалів для проведення занять та практичного засвоєння нових тренінгових методик з громадянської освіти;
- збір, узагальнення та системний аналіз міжнародних і вітчизняних технологій, форм і методів роботи із здобувачами громадянської освіти;
- розробку та використання нових інформаційних ресурсів, підручників і посібників з громадянської освіти, зокрема з інтеграції ресурсів ООН, Ради Європи тощо;
- забезпечення якісної ступеневої підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів для здійснення завдань, які окреслені Концепцією.

VII. Етапи реалізації Концепції

1. Розроблення і затвердження плану заходів з розвитку громадянської освіти в Україні на 2019 – 2024 роки. Підготовка нормативно-правової бази, в т.ч. внесення громадянських компетентностей до стандартів освіти. (2018 р.).

2. Охоплення громадянською освітою системи формальної освіти, позашкільної освіти, післядипломної освіти у випадках, коли така передбачена законодавством. Створення системи правової освіти виборців як елемента освіти дорослих (2019-2022 рр.).

3. Формування мережі освітніх ресурсів для громадянської освіти в системі освіти дорослих (2020-2024 рр.).